

Jak zapewnić spójność sieci Natura 2000, czyli o korytarzach ekologicznych

Alicja Kiczyńska i Andrzej Weigle

Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Ul. E. Ciołka 13, 01-445 Warszawa,
e-mail: a.kiczyńska@nfos.org.pl; a.weigle@nfos.org.pl

Stopień i tempo przekształceń przestrzeni przyrodniczej powodują, że skuteczność zachowania najcenniejszych zasobów przyrody w obrębie izolowanych obszarów w wielu wypadkach jest niezadowalająca. Stąd też w różnych koncepcjach ochrony różnorodności biologicznej, zarówno na poziomie ekosystemów, gatunków jak i zasobów genowych, od szeregu lat bardzo silnie akcentowana jest konieczność integracji w spójny system (sieć) obszarów, których walory stanowią o dziedzictwie przyrodniczym kontynentu, kraju, regionu i/lub istotnych dla kształtowania warunków klimatycznych, wodnych i glebowych. „Spójność” oznacza przy tym zapewnienie powiązań przestrzennych i funkcjonalnych pomiędzy wyróżnionymi obszarami systemu (sieci). Próbując znaleźć odpowiedź na postawione w tytule pytanie zastanówmy się przede wszystkim czy w odniesieniu do sieci Natura 2000 rzeczywiście uprawnione jest używanie określenia „sieć” czy „system”? Artykuł 3.1 Dyrektywy Siedliskowej stanowi, iż: „Zostanie stworzona spójna Europejska Sieć Ekologiczna Specjalnych Obszarów Ochrony, pod nazwą Natura 2000. Sieć ta, złożona z obiektów (...) umożliwi zachowanie siedlisk przyrodniczych i siedlisk gatunków [przyt. wymienionych w załącznikach do Dyrektywy] we właściwym stanie ochrony w ich naturalnym zasięgu lub tam gdzie to stosowne – odtworzenie takiego stanu. Sieć Natura 2000 będzie obejmować Obszary Specjalnej Ochrony sklasyfikowane przez państwa członkowskie zgodnie z dyrektywą 79/409/EWG”¹. Zwróćmy uwagę, że w przytoczo-

¹ Obszary Specjalnej Ochrony wyznaczone zgodnie z Dyrektywą Ptasią.

nym artykule wyraźnie wskazuje się, że elementami sieci Natura 2000 są jedynie Specjalne Obszary Ochrony (SOO) oraz Obszary Specjalnej Ochrony (OSO). Czy w takim ujęciu Natura 2000 nie jest jedynie zbiorem pojedynczych, nie powiązanych ze sobą elementów o określonych walorach przyrodniczych wytypowanych według jednolitych kryteriów? Czy wyznaczenie izolowanych siedlisk i stanowisk gatunków jest wystarczającym warunkiem ich ochrony? I wreszcie zasadnicze pytanie – jak sprawić, aby Natura 2000 rzeczywiście funkcjonowała jako sieć? Poszukując odpowiedzi na te pytania posłużmy się przykładami innych sieci ekologicznych.

Różnorodne teorie tworzenia sieci ekologicznych, jakkolwiek posługują się odmienną metodyką i odnoszą się do różnych poziomów zarządzania (kontynent – np. EECONET, kraj – np. Krajowy System Obszarów Chronionych, miasto – np. System Przyrodniczy Miasta), to jednak za główny cel kształtowania sieci ekologicznej uznają zapewnienie względnej trwałości i stabilności funkcjonowania krajobrazu poprzez **zachowanie przestrzennie powiązanych obszarów o najwyższych walorach przyrodniczych** (Gacka-Grzesikiewicz i Różycka 1997, Liro i Szacki 1993). Duży wkład w tworzenie systemów ekologicznych ma polska tradycja ochrony przyrody. Zagadnienia systemów obszarów chronionych z ogromną intensywnością rozwijane są od początku lat 70-tych, kiedy zaczęto wskazywać na nieskuteczność ochrony pojedynczych, izolowanych obszarów. Z wymienionych wyżej koncepcji sieci ekologicznych jedynie rozwijany przez lata Krajowy System Obszarów Chronionych znalazł umocowanie prawne w ustawie o ochronie przyrody². Zgodnie z obowiązującym stanem prawnym KSOCh „(...) stanowi **układ przestrzenny wzajemnie uzupełniających się form ochrony przyrody** [przyp. parki narodowe, rezerваты przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu], **łączonych korytarzami ekologicznymi**”³. A zatem, sieć tworzą dwa zasadnicze elementy: obszary o najwyższych walorach przyrodniczych – w KSOCh są to obszary objęte ochroną prawną, w innych koncepcjach sieci ekologicznych nazywane są one „biocentrami”, obszarami „źródłowymi” lub „węzłowymi” oraz łączące je korytarze – struktury najczęściej pasmowe, charakteryzujące się warunkami korzystnymi dla migracji gatunków oraz przepływu materii i energii.

Odnieśmy to teraz do sieci ekologicznej Natura 2000. Zgodnie z klasycznym podejściem konstruowania sieci ekologicznych wyznaczone SOO i OSO pełnić w niej będą funkcję obszarów węzłowych. Aby mówić natomiast o kom-

² Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody (tekst jednolity Dz. U. z 2001 r. Nr 99, poz. 1079).

³ W dalszej części wskazano na nieściśłości w definiowaniu korytarzy ekologicznych przez ustawę o ochronie przyrody.

pletności pod względem metodycznym i naukowym oraz spójności przestrzennej sieci Natura 2000, **niezbędne jest zapewnienie połączeń między jej poszczególnymi ogniwami**. W jaki sposób zapewnić te połączenia? Traktując SOO i OSO jako jedyne elementy sieci ekologicznej, Dyrektywy Siedliskowa i Ptasia dają podstawy metodyczne i szczegółowe kryteria wyznaczania jedynie obszarów o funkcjach węzłowych. Natomiast już zagadnienie zapewnienia integracji tych obszarów w spójny system traktują znacznie mniej szczegółowo. Zapis art. 10 Dyrektywy Siedliskowej daje w tym zakresie jedynie ogólną delegację państwom członkowskim, aby „*planując zagospodarowanie terenów i formułując politykę rozwoju, w szczególności mając na względzie poprawę ekologicznej spójności sieci Natura 2000, (...) dążyć tam gdzie uznają to za konieczne, do popierania zagospodarowania i ochrony tych elementów krajobrazu, które mają duże znaczenie dla dzikiej fauny i flory*”. I dalej Dyrektywa wskazuje, że poprawa, a można powiedzieć, że wręcz zagwarantowanie spójności sieci Natura 2000, nastąpi poprzez wyznaczenie i właściwe zagospodarowanie elementów „*które ze względu na swą liniową lub ciągłą strukturę (na przykład rzeki i ich brzegi albo tradycyjne systemy oznaczania granic pól), bądź pełnią funkcję wyjściowych obszarów ekspansji (na przykład stawy lub niewielkie lasy) są bardzo ważne dla migracji, rozprzestrzeniania i wymiany genetycznej dzikich gatunków*”. Tym samym Dyrektywa nawiązuje do klasycznej metodyki konstruowania sieci ekologicznych i daje podstawę do wyznaczenia korytarzy ekologicznych łączących SOO i OSO, jakkolwiek nie precyzuje żadnych zasad identyfikacji, kształtowania i zachowania tych struktur. Można to tłumaczyć faktem, że chociaż dyrektywy unijne są wiążącymi dokumentami prawnymi, to jednak pozostawiają państwom członkowskim wybór formy oraz metody wdrażania określonych instrumentów, pod warunkiem, że służą one głównemu celowi dyrektyw. Stąd też kształtowanie i funkcjonowanie sieci Natura 2000 uwarunkowane będzie w znacznym stopniu tradycjami ochrony przyrody i wynikającymi z nich rozwiązaniami administracyjnymi stosowanymi w poszczególnych państwach. Korzystając z tej możliwości, przy wyznaczaniu korytarzy ekologicznych łączących obszary Natura 2000 posłużono się polskimi doświadczeniami w tworzeniu sieci ekologicznych.

Wspomniano wyżej, że pojęcie korytarza ekologicznego znalazło umocowanie prawne w ustawie o ochronie przyrody w części dotyczącej Krajowego Systemu Obszarów Chronionych. Uwzględniając fakt, że znaczna część ostoi wytypowanych do sieci Natura 2000 jest jednocześnie elementami KSOCh, przyjęto założenie, że przy wyznaczaniu korytarzy ekologicznych sieci Natura 2000 zostanie uwzględniony i ewentualnie zmodyfikowany przebieg korytarzy wyznaczonych w ramach wykonanej na potrzeby Ministerstwa Środowiska optymalizacji

zacji KSOCh (Tworek i in. 2002). Istotnym argumentem przemawiającym za przyjęciem takiego założenia było **dążenie do osiągnięcia jak największej spójności krajowej i europejskiej sieci ekologicznej**.

Przy wyznaczaniu korytarzy ekologicznych stanowiących element sieci Natura 2000 założono, że sieć musi mieć strukturę hierarchiczną: od ogółu (poziom krajowy) do szczegółu (poziom gminny), przy czym o jej powstaniu i kształcie na różnych poziomach decydować będą nieco inne podstawy prawne i organizacyjne. Identyfikacja elementów sieci oraz jej kształtowanie w ogromnym stopniu zależą bowiem od wielkości obszaru, dla którego tworzona jest sieć, a tym samym od skali analiz. Inny zestaw kryteriów należy przyjąć, tworząc sieć na poziomie lokalnym, np. na poziomie konkretnej gminy, a inny w skali regionalnej czy krajowej. Ta hierarchiczność i następstwo planowania jest szczególnie istotne, zważywszy na fakt, że istotą korytarzy jest ich ciągłość przestrzenna oraz to, że praktyczne wdrożenie koncepcji nastąpi dopiero na etapie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. A zatem przebieg korytarza wyznaczonego w skali makro (kraju czy regionu) powinien zostać doprowadzony na całej jego długości do skali mikro (gminnej).

W wielu opracowanych dotychczas dokumentacjach planistycznych – od Koncepcji Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju począwszy, poprzez plany zagospodarowania przestrzennego województw, na studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin skończywszy, zostały zidentyfikowane („zaprojektowane”) sieci ekologiczne, a w ich ramach – korytarze ekologiczne. Mankamentem tych opracowań, z punktu widzenia możliwości wykorzystania zawartych w nich informacji na potrzeby wyznaczenia korytarzy w ramach sieci Natura 2000 jest to, że przy braku ogólnych, jednolitych założeń tworzenia sieci ekologicznych, w każdym przypadku mamy do czynienia z innymi przesłankami teoretycznymi, założeniami metodycznymi, a także bazą informacyjną. Nie jest zatem możliwe budowanie sieci korytarzy „od dołu”, wyłącznie poprzez łączenie sieci już istniejących lub „zaprojektowanych” w poszczególnych dokumentach. Stąd też konieczne jest podjęcie działań „od góry” na szczeblu kraju.

Za podstawowe instrumenty wyznaczania i kształtowania sieci ekologicznych uznano:

- badania i opracowania naukowe o charakterze poznawczym oraz aplikacyjnym;
- powoływanie różnych form obszarowej ochrony przyrody;
- planowanie przestrzenne, zwłaszcza plany zagospodarowania przestrzennego, sporządzane na różnych szczeblach administrowania krajem;

- planowanie i programowanie, zwłaszcza prowadzone w następujących sektorach gospodarki: rolnictwo, leśnictwo, gospodarka wodna;
- programy ochrony środowiska;

przy czym niektóre z nich należy traktować jedynie jako instrumenty wyznaczania (w tym także identyfikowania) korytarzy ekologicznych, inne natomiast jako instrumenty ich zachowania i kształtowania.

Większość z wymienionych wyżej instrumentów jest właściwych dla określonego poziomu zarządzania, stąd też udział poszczególnych poziomów władzy w pracach nad opracowaniem i wdrażaniem sieci Natura 2000 będzie zróżnicowany. Dla wyznaczania korytarzy kluczowy wydaje się poziom krajowy, stąd dla tego poziomu w dalszej części omówiono **instrumenty identyfikacji korytarzy**. Jednak dla ich funkcjonowania najistotniejsze będzie to, w jaki sposób zostaną one uwzględnione na poziomie regionalnym (województwo) i lokalnym (gminy), dlatego też w dalszej kolejności omówiono **instrumenty kształtowania i zachowania korytarzy ekologicznych**.

Instrumenty identyfikacji korytarzy ekologicznych sieci Natura 2000 na poziomie krajowym

Podstawowym zagadnieniem przy projektowaniu korytarzy ekologicznych jest odpowiedź na pytania: jakim celom powinny one służyć i jaką funkcję spełniać? Zderzają się tutaj dwa poglądy:

- a) koncepcja korytarzy „kompleksowych”,
- b) koncepcja korytarzy „gatunkocentrycznych”.

Przyjęcie któregoś z nich zależy przede wszystkim od skali analiz i badania krajobrazu. Biorąc pod uwagę przyjętą skalę opracowania (1:1000000), bardzo zróżnicowane rozpoznanie przyrodniczych, przestrzennych, społecznych i gospodarczych uwarunkowań kształtowania sieci ekologicznych, a także fakt, że znaczna część przynajmniej ostoi siedliskowych swoim zasięgiem obejmuje szerokie spektrum różnorodności biologicznej, łączące je korytarze powinny być jak najbardziej „kompleksowe”. Stąd też korytarze ekologiczne wyznaczone w skali kraju nie koncentrują się jedynie na ich funkcjach „biologicznych”, czyli na przeciwdziałaniu zjawisku izolacji i tworzeniu warunków dla przemieszczania się żywych organizmów w krajobrazie, ale uwzględniają również obszary ważne z punktu widzenia kształtowania warunków wodnych i klimatycznych. Tylko w bardzo szczególnych przypadkach (np. w odniesieniu do stosunkowo dobrze już rozpoznanych korytarzy typu „stepping stones” dla ptaków wędrownych) możliwe było wyznaczenie korytarzy dla wybranych gatunków. Korytarze

„gatunkocentryczne” zaprojektowane stosownie do biologii i potrzeb gatunku, dla którego korytarz taki jest tworzony (sposób rozprzestrzeniania się gatunku będzie tu zasadniczym kryterium) powinny być natomiast wyznaczone na poziomie lokalnym.

Kolej teraz na odpowiedź na pytania co powinny łączyć korytarze ekologiczne i w związku z tym jaką metodą je wyznaczyć? Z uwagi na niewystarczające rozpoznanie w skali całego kraju tras przemieszczania się konkretnych gatunków oraz obszarów niezbędnych do kształtowania warunków wodnych i klimatycznych za właściwe dla zapewnienia spójności sieci Natura 2000 uznano podejście „strukturalne”. Zgodnie z tym podejściem, punktem wyjścia do wstępnego określenia ram przestrzennych przyszłej sieci było badanie struktury i uwarunkowań środowiska abiotycznego. Natomiast w podejściu „funkcjonalnym” sieć tworzona jest poprzez łączenie siedlisk zidentyfikowanych jako istotne dla zachowania i przemieszczania się konkretnych organizmów (van Lier i Cook 1994). Wdrażanie sieci Natura 2000, która ze swej istoty jest przede wszystkim siecią „gatunkocentryczną” i „funkcjonalną” wymusi niewątpliwie badania naukowe nad korytarzami tego typu w skali regionalnej i lokalnej.

Za podstawowe opracowanie, które zostało bezpośrednio wykorzystane przy tworzeniu korytarzy ekologicznych sieci Natura 2000 w skali kraju uznano ECONET-PL (Liro 1996). Po pierwsze, system ten został opracowany dla całej Polski według jednolitych założeń merytorycznych i metodycznych oraz przy zastosowaniu jednolitych dla całego kraju (oczywiście z uwzględnieniem różnicowań regionalnych) kryteriów wyznaczania sieci. Tworzy więc on spójny system ekologiczny, a nie jedynie zbiór obszarów cennych przyrodniczo. Po drugie, ECONET-PL stał się jedną z zasadniczych struktur przestrzennych, których odpowiednie zagospodarowanie jest warunkiem zachowania walorów przyrodniczych i stabilizacji procesów ekologicznych wpisanych w różnego rodzaju opracowania planistyczne, m.in. Koncepcję Polityki Przestrzennego Zagospodarowania Kraju oraz plany zagospodarowania przestrzennego województw.

Kolejnym ważnym opracowaniem wykorzystanym przy wyznaczaniu korytarzy łączących projektowane obszary sieci Natura 2000 był zoptymalizowany w ostatnich latach Krajowy System Obszarów Chronionych. Poszczególnym elementom KSOCh, za wyjątkiem obszarów chronionego krajobrazu (parkom narodowym, parkom krajobrazowym i korytarzom ekologicznym) nadano jeden status – status potencjalnego łącznika (korytarza) w sieci Natura 2000. Założono bowiem, że z punktu widzenia kształtowania europejskiej sieci ekologicznej ważnym jest, aby w granicach korytarza ekologicznego o znaczeniu europejskim znalazły się całe obszary o określonym w polskim prawodawstwie reżimie ochronnym, a nie jedynie ich fragmenty o charakterze łącznikowym. W większości przy-

padków zidentyfikowane w ten sposób potencjalne korytarze zapewniały połączenia dla SOO i OSO. Kolejnym krokiem była weryfikacja obszarów zmierzająca do wskazania obszarów, których utrzymanie nie miało znaczenia dla zapewnienia spójności sieci Natura 2000 oraz zidentyfikowanie tych, które dla zachowania tej spójności były niezbędne. Jako kryteria weryfikacji posłużyły:

- struktura użytkowania ziemi z wykorzystaniem bazy Corine Landcover, sporządzona dla całego kraju w skali 1:100 000 według stanu na lata 1992-1993; zważywszy na tempo przemian w tej sferze zachodzących w ciągu ostatnich lat, na kolejnych etapach kształtowania sieci korytarzy ekologicznych powinno dokonać się weryfikacji danych w oparciu o bardziej aktualną bazę;
- mapa waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej opracowana pod kątem wdrażania programów rolnośrodowiskowych.

Przy wyznaczaniu przebiegu korytarzy ekologicznych sieci Natura 2000 zrezygnowano z ich kategoryzacji uwzględniającej układ oraz dominujący typ siedlisk sprzyjający przemieszczaniu podstawowych grup organizmów. Oznacza to, że **wspólną cechą korytarzy sieci Natura 2000 wyznaczonych na poziomie krajowym jest zapewnienie optymalnego sposobu przemieszczania się wszystkich organizmów związanych z różnymi środowiskami**. Wyznaczone korytarze o randze krajowej stanowią punkt wyjścia do dalszych prac w skalach regionalnych i lokalnych w ramach działań związanych z zarządzaniem siecią Natura 2000 (ryc. 1). Obejmować one powinny opracowanie procedur postępowania przy weryfikacji przebiegu korytarzy „kompleksowych” oraz procedury identyfikowania i wyznaczania korytarzy „gatunkocentrycznych”. Z uwagi na większą wagę przykładaną w sieci Natura 2000 do korytarzy umożliwiających przemieszczanie się określonych gatunków, konieczne będzie indywidualne określenie dla konkretnych gatunków zakresu przestrzennego oraz skali prowadzonych analiz.

Jeśli mówimy o zapewnieniu spójności całej sieci ekologicznej Natura 2000, nie bez znaczenia pozostaje sposób funkcjonowania korytarzy ekologicznych na poziomie regionalnym i lokalnym. Wydaje się, że jak najbardziej celowym jest opracowanie ogólnych zasad kształtowania i zachowania regionalnych korytarzy w nawiązaniu do poziomu krajowego wraz z wytycznymi odnoszącymi się do poszczególnych regionów (przy uwzględnieniu ich specyfiki przyrodniczej i gospodarczej). Przyjęcie takiego sposobu postępowania jest odpowiedzią na założoną hierarchiczność i następstwo planowania sieci ekologicznych od skali makro do skali mikro, czyli sieć ekologiczna na poziomie niższym powinna być przynajmniej odwzorowaniem, a optymalnie rozwinięciem sieci wyznaczonej na wyższym poziomie zarządzania.

- – proponowane SOO i OSO
- – proponowane korytarze

Ryc. 1. Ekologiczna Sieć Natura 2000 w Polsce (stan na 31.03.2003 r.).

Instrumenty zachowania i kształtowania korytarzy ekologicznych sieci Natura 2000 na poziomie regionalnym i lokalnym

Dotychczas zastanawialiśmy się w **jaki sposób wyznaczyć** korytarze ekologiczne sieci Natura 2000. Przeanalizujmy teraz w **jaki sposób zachować i kształtować** te struktury przestrzenne, aby spełniony był postulat Dyrektywy Siedliskowej dotyczący zapewnienia spójności całej sieci. Sprzyjać temu będą różnorodne działania prawne i organizacyjne pozostające w kompetencji władz regionalnych i lokalnych.

W pierwszej fazie identyfikowania korytarzy ekologicznych analizowano przede wszystkim struktury przyrodnicze łączące dokumentowane obszary z punktu widzenia pełnienia przez nie funkcji korytarzy lub wskazywano na konieczność utworzenia/przywrócenia takich struktur. W dalszej kolejności należy postawić sobie pytanie, jaki status powinny mieć korytarze ekologiczne w sieci Natura 2000, aby można było sprawnie nią zarządzać? Odpowiedź na tak postawione pytanie jest o tyle istotna, że determinować ona będzie możliwość rozwijania i wspierania zagospodarowania oraz ochrony tych elementów krajobrazu, które mają duże znaczenie dla zachowania celów ochrony obszarów Natura 2000. Za najbardziej skuteczne **narzędzie zachowania** przypisanych funkcji korytarzom ekologicznym należy uznać **ustanowienie formy obszarowej ochrony przyrody**. Porównując powierzchnię Krajowego Systemu Obszarów Chronionych z powierzchnią całej sieci Natura 2000 (proponowane SOO, OSO i korytarze ekologiczne wg stanu na 31.03.2003 r.) wynika, że ponad 51% nie posiada żadnego statusu prawnego, w tym ponad 56% powierzchni przypada na korytarze ekologiczne.

Kwestia, czy korytarze ekologiczne powinny posiadać status obszaru chronionego jest w Polsce przedmiotem ożywionej dyskusji. Dość liczna jest nawet grupa zwolenników powołania dla korytarzy odrębnej formy ochrony z odpowiednimi zapisami w ustawie o ochronie przyrody. Analizując jednak formy ochrony obszarowej dopuszczone ustawą o ochronie przyrody, łatwo zauważyć, że niektóre z nich bardziej nadają się do ochrony obszarów, które powinny pełnić funkcje korytarzowe. I w tym przypadku istotna jest jednak kwestia skali kształtowania korytarza.

Skoro założyliśmy, że europejska sieć ekologiczna powinna być w jak największym stopniu spójna z siecią podobnych obszarów na poziomie kraju oraz wiemy, że Dyrektywa Siedliskowa nie podaje ani zasad wyznaczania, ani zachowania korytarzy ekologicznych, rozważmy więc, czy przydatne w tym zakresie będzie nasze prawodawstwo. W polskim prawie ochrony przyrody pojawiło się wprawdzie w ostatnim czasie pojęcie „korytarza ekologicznego”, jednak okazuje się, że praktyczne zastosowanie przepisów prawnych dla wypracowania metody-

ki wyznaczania i kształtowania korytarzy ekologicznych zapewniających spójność sieci Natura 2000 jest niemożliwe przede wszystkim z uwagi na dwie odmienne ich definicje. Jedna z nich wskazuje jednoznacznie, że korytarz ekologiczny to obszar nie objęty żadną kategorią ochronną i stanowi „*obszar pomiędzy dwoma lub wieloma obszarami chronionymi, niezabudowany, umożliwiający migracje roślin i zwierząt*” (art. 2a ustawy o ochronie przyrody), a także: „*System [przyp. KSOCh] stanowi układ wzajemnie uzupełniających się form ochrony przyrody, łączonych korytarzami ekologicznymi*” (art. 13 ust. 2 uop). Inny z kolei zapis wskazuje, że korytarze ekologiczne wyznaczone są w obrębie obszaru objętego ochroną prawną i to konkretnie w granicach obszaru chronionego krajobrazu: „*Obszar chronionego krajobrazu jest terenem chronionym ze względu na (...) istniejące albo odtwarzane korytarze ekologiczne*” (art. 26 ust. 1). Zwróćmy przy tym uwagę, że koncepcja korytarzy ekologicznych jedynie jako struktur przestrzennych, a nie prawnych, tak jak to wynika z pierwszego przytoczonego zapisu, zarówno w ramach ECONET-PL, jak i KSOCh, jest jedynie wyrazem pewnej idei tworzenia sieci ekologicznej, nie znajdując jednak praktycznych narzędzi jej wdrażania. Głównym powodem takiego stanu rzeczy w odniesieniu do KSOCh jest brak delegacji prawnych dla zdefiniowania zasad zagospodarowania korytarzy ekologicznych, tak jak ma to miejsce w odniesieniu do wszystkich kategorii ochronnych. Dochodzimy tym samym do konkluzji, że:

1. Nie ma możliwości ustalenia żadnych ograniczeń prawnych w zagospodarowaniu korytarzy ekologicznych, gdyż nie przewiduje tego ustawa o ochronie przyrody, jeśli przyjąć definicję korytarza z art. 2a i 13.2 ustawy, co skutkuje tym, że ochrona obszarów o funkcji korytarza ekologicznego będzie bardzo utrudniona, jeśli nie niemożliwa.
2. Wyznaczenie korytarza ekologicznego w obrębie istniejącego obszaru chronionego krajobrazu zgodnie z art. 26.1 jest w zasadzie jedyną możliwością wprowadzenia i skutecznego egzekwowania ograniczeń w zagospodarowaniu terenu poprzez zapisy miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, a tym samym ochronę obszaru przed zainwestowaniem i spełnienie funkcji określonej dla tego typu obszaru – zapewnienie migracji roślin i zwierząt.

Biorąc powyższe pod uwagę, jest ze wszech miar uzasadnione, aby **spójność sieci Natura 2000 zapewnić poprzez wyznaczenie korytarzy ekologicznych łączących poszczególne SOO i OSO, którym nadany zostanie status obszaru chronionego krajobrazu (ochk)**. Przyjmując powyższe założenie, realizacja koncepcji przebiegu korytarzy ekologicznych zapewniających spójność sieci Natura 2000 wymagać będzie objęcia ochroną w formie obszarów chronionego krajobrazu ok. 4 315 tys. ha (Andrzejewska i in. 2003).

Przyjęcie takiego sposobu postępowania wymagać będzie weryfikacji na poziomie regionalnym i lokalnym systemów obszarów chronionych lub dopasowanie ich wewnętrznej struktury w taki sposób, aby wszystkie wyznaczone korytarze ekologiczne objąć ochroną prawną. Możemy mieć do czynienia z następującymi sytuacjami:

- korytarz sieci Natura 2000 zostanie wyznaczony w obrębie istniejącego ochk;
- korytarz sieci Natura 2000 zostanie wyznaczony w obrębie projektowanego ochk;
- cały projektowany korytarz sieci Natura 2000 zostanie uznany za ochk.

W dwóch pierwszych sytuacjach możliwe jest wskazanie zaostrożonych zasad ochrony korytarza ekologicznego łączącego ostoje sieci Natura 2000, przy ewentualnym złagodzeniu zasad zagospodarowania pozostałej jego części, co mogłoby uwolnić część terenu dla zainwestowania. Jest to wyjście naprzeciw zapisom Dyrektywy Siedliskowej, która „*uznając za główny cel wspieranie zachowania różnorodności biologicznej przy uwzględnieniu wymagań gospodarczych, społecznych, kulturalnych i regionalnych (...) przyczynia się do realizacji ogólnego zadania zrównoważonego rozwoju*”. Uznanie za korytarz ekologiczny sieci Natura 2000 obszaru chronionego krajobrazu/fragmentu ochk znacznie podniosłoby jego znaczenia jako obszaru ważnego dla funkcjonowania środowiska przyrodniczego nie tylko w skali lokalnej, ale w znacznie szerszej. Mógłby to być dosyć ważny argument dla znacznej liczby przeciwników ustanawiania ochrony obszarowej o dosyć niskim reżimie ochronnym, tak jak w przypadku obszaru chronionego krajobrazu.

Należy mieć jednocześnie na uwadze fakt, że procedura uznawania poszczególnych obszarów za Obszary o Znaczeniu dla Wspólnoty (OZW), a następnie SOO jest długotrwała, a niektóre z proponowanych SOO mogą zostać negatywnie zweryfikowane przez stosowne agendy UE. Stąd też wydaje się konieczne podjęcie działań zmierzających do objęcia ochroną zgodnie z polskim prawodawstwem wszystkich obszarów spełniających dzisiaj kryteria obszarów ważnych dla dziedzictwa przyrodniczego Europy, niezależnie od ich oceny w przyszłości oraz obszarów zapewniających spójność tej sieci. Można natomiast przyjąć założenie, że w przypadku wcześniejszej pozytywnej weryfikacji obszarów przez UE nie będzie niezbędne objęcie tych obszarów ochroną zgodnie z polskim prawodawstwem z uwagi na wiążący państwa członkowskie charakter przepisów prawnych UE.

Jak już wcześniej zaakcentowano, ważnym instrumentem wdrażania koncepcji sieci Natura 2000, w tym przede wszystkim **kształtowania korytarzy ekologicznych**, jest **planowanie przestrzenne** (zwłaszcza plany zagospodarowania przestrzennego sporządzane na różnych szczeblach administrowania krajem).

W procesie tworzenia planu zagospodarowania przestrzennego (lub innego dokumentu planistycznego) jest miejsce zarówno na weryfikację wyznaczonych korytarzy ekologicznych oraz ewentualną identyfikację nowych obszarów (w tym na analizę i ocenę dotychczasowej skuteczności lub potrzeb ochrony poszczególnych obszarów), a także ostateczną delimitację ich granic. Przede wszystkim jest to jednak bardzo skuteczne narzędzie służące zapewnieniu spójności sieci ekologicznej poprzez odpowiednio sformułowane zapisy ustaleń planu dotyczące sposobu użytkowania i zagospodarowania korytarzy ekologicznych. Znaczenie tego narzędzia wzrosłoby w przypadkach, gdyby nie przewidziano ustanowienia dla korytarza formy ochrony obszarowej lub gdyby działania legislacyjne przedłużały się. Reprezentujące poziom regionalny plany zagospodarowania województw należałoby poddać analizie pod kątem uwzględnienia w nich problemu sieci Natura 2000. Sporządzanie raportów o stanie zagospodarowania województwa jest dobrą okazją do uzupełnienia planu o zagadnienia związane z siecią Natura 2000, a także do uwzględnienia zasad kształtowania korytarzy opracowanych na poziomie krajowym (raport taki musi być opracowany raz w kadencji władz samorządu województwa i może być podstawą do aktualizacji planu województwa).

W odniesieniu do każdego wyznaczonego korytarza regionalnego powinny zostać opracowane zasady jego ochrony. Obejmować one powinny: 1) wskazanie głównych instrumentów oraz 2) indywidualne procedury ochrony i kształtowania korytarzy ekologicznych. W indywidualnych procedurach należy m.in. uwzględnić wskazania i zalecenia dla powiatów (w celu sformułowania odpowiednich zapisów w powiatowych programach ochrony środowiska), a zwłaszcza dla gmin (w celu zapewnienia ciągłości przestrzennej i funkcjonalnej korytarzy poprzez odpowiednie zapisy w aktualizowanych studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz w planach zagospodarowania przestrzennego). Zasady te powinny zostać upowszechnione, np. poprzez uzupełnienie o nie poradników planowania przestrzennego. Uszczegółowienie przebiegu korytarzy na tym etapie nadal może być obciążone dużym błędem, z uwagi na mało precyzyjną skalę (na ogół 1:300 000) opracowań planów zagospodarowania przestrzennego województw.

Dokumentami planistycznymi powstającymi na poziomie lokalnym są studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, których sporządzanie stanowi najważniejszy moment identyfikowania lokalnych sieci ekologicznych. Większość gmin opracowała już tego rodzaju dokumentację. Jest to zatem narzędzie, które będzie można ewentualnie wykorzystać w przyszłości przy aktualizacji tych studiów lub w trakcie opracowywania – na ich podstawie – miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Na tym poziomie

powinna więc nastąpić ostateczna delimitacja granic korytarzy ekologicznych. Przy tych pracach możliwe będzie oparcie się na znacznie bardziej szczegółowych danych dotyczących stanu środowiska oraz zagospodarowania przestrzennego. Prace na tym poziomie powinny przebiegać dwutorowo. Z jednej strony należy dostosować przebieg korytarzy wyznaczonych na poziomie regionalnym do skali opracowań szczegółowych (na ogół 1:25 000 lub 1:10 000 w przypadku studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz 1:1000 lub dopuszczalnie 1:500, 1:2000 lub 1:5000 w przypadku miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego). Z drugiej zaś wyznaczyć korytarze dla tych obiektów, które pominięte zostały w dotychczasowych pracach. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, jako akty prawa miejscowego powszechnie obowiązujące, będą **podstawowym narzędziem kształtowania korytarzy ekologicznych**. Stąd m.in. wynika tak istotna rola władz samorządu gminnego w zarządzaniu siecią Natura 2000. Szczególną rolę w procesie kształtowania korytarzy na poziomie lokalnym odgrywa Wojewoda sprawujący nadzór nad prawidłowością sporządzania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Stosowne wnioski dotyczące ich przebiegu i zasad zagospodarowania powinien on zgłosić w momencie przystąpienia przez gminę do sporządzania planu oraz w trakcie jego formalnego uzgadniania.

Ważne narzędzie kształtowania i zachowania korytarzy ekologicznych stanowi **planowanie i programowanie**, zwłaszcza w takich dziedzinach jak rolnictwo, leśnictwo i gospodarka wodna. Szczególną rolę odgrywają tu plany urządzania lasu wraz z programami ochrony przyrody oraz warunki korzystania z wód dorzecza. Specyficzną formą planowania są **plany ochrony**, sporządzane w myśl ustawy o ochronie przyrody dla parków narodowych, parków krajobrazowych i rezerwatów przyrody. W sytuacji, gdy korytarz ekologiczny sieci Natura 2000 obejmować będzie w części którykolwiek z obszarów wymienionych wyżej, dla których plan taki opracowano, nie będzie konieczności opracowywania dodatkowych zasad zagospodarowania korytarza. Utrzymanie funkcji korytarza na tym obszarze ułatwione będzie z uwagi na konieczność uwzględnienia ustaleń planu ochrony w zapisach miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Regulacje zawarte w ustawie *Prawo ochrony środowiska* nakładają na samorządy wojewódzkie, powiatowe i gminne obowiązek sporządzenia **programów ochrony środowiska**. Jako instrumenty realizacji polityki ekologicznej państwa na niższych szczeblach zarządzania odnoszą się do wszystkich elementów tej polityki, a zatem i zarządzanie siecią Natura 2000 powinno stać się ważnym elementem tych programów. Wydaje się jednak, że program ochrony środowiska powinien dotyczyć przede wszystkim realizacji uprzednio przygotowanych już koncepcji, gdyż ze swej istoty jest/powinien być ostatnim dokumentem

poprzedzającym jej realizację. Z tego powodu należy więc traktować je jako instrumenty **wdrażania koncepcji korytarzy ekologicznych** sieci Natura 2000, a nie ich identyfikacji.

Czy przedstawione narzędzia zaproponowane jako najbardziej właściwe dla zapewnienia spójności sieci ekologicznej Natura 2000 muszą być zastosowane jednocześnie, aby osiągnąć założony cel? Wydaje się, że nie ma ku temu żadnych przeszkód ani formalnych, ani organizacyjnych. Podobnie jak w zastosowaniu jedynie wybranych narzędzi lub odpowiedniej ich modyfikacji. Wybór najbardziej skutecznych narzędzi uzależniony będzie od lokalnych uwarunkowań, woli administracji publicznej i społeczności lokalnych, a także dostępnych środków finansowych. Zapewne im więcej narzędzi zostanie zastosowanych, z tym większym prawdopodobieństwem można przyjąć, że wypełnimy wymóg Dyrektywy Siedliskowej dotyczący zachowania spójności sieci Natura 2000.

Piśmiennictwo

- Andrzejewska M., Baranowski M., Gromadzki M., Makomaska-Juchiewicz M., Weigle A. 2003. Wdrażanie koncepcji sieci NATURA 2000 w Polsce w latach 2001 – 2003. Sprawozdanie końcowe (umowa nr 989/2001/Wn50/NE-PR-TX/D). NFOŚ, IOP PAN, ZO PAN, GRID-Warszawa, Warszawa – Kraków – Gdańsk. Msc.
- Gacka-Grzesikiewicz E., Różycka W. 1997. Obszary chronione a struktura aglomeracji. Instytut Kształtowania Środowiska, Warszawa.
- Liro A., Szacki J. 1993. Korytarz ekologiczny: przegląd problematyki. Człowiek i Środowisko 17/1.
- Liro A. (red.) 1996. Koncepcja Krajowej Sieci Ekologicznej ECONET-PL. IUCN-Poland, Warszawa.
- Tworek S., Cierlik G., Makomaska-Juchiewicz M., Mróz W., Perzanowska-Sucharska J., Zając K., Nowicki W., Szulczewska B., Kiczyńska A., Weigle A., Baranowski M., Andrzejewska M., Sławik Ł., Szmidt M. 2002. Docelowa sieć krajowego systemu obszarów chronionych i łączących je korytarzy ekologicznych – raport końcowy projektu. Instytut Ochrony Przyrody PAN, Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Kraków – Warszawa. Msc.
- van Lier H.N., Cook E.A. 1994. Ecological Network – A Conspectus [in:] Cook H.N., van Lier E.A. [eds.] Landscape planning and ecological network.